

MAVİ

Bir Rengin Tarihi

Michel Pastoureau

Çeviri: İnci Malak Uysal

Michel Pastoureau

MAVİ

Bir Rengin Tarihi

Bleu: Histoire d'une couleur, Michel Pastoureau

© 2006, Éditions du Seuil

© 2013, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: 2013

2. basım: Ocak 2017, İstanbul

Bu kitabın 2. baskısı 500 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Ayça Sezen

Kapak tasarımı: Ayşe Çelem Design

Kapak uygulama: Act creative

Kapak resmi: © Shutterstock

Kapak baskı: Azra Matbaası

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3. Kat No: 3-2

Topkapı-Zeytinburnu, İstanbul

Sertifika No: 27857

İç baskı ve cilt: Yıldız Matbaa Mücellit

Davutpaşa Cad. Emintaş Kazım Dinçol San. Sit. No: 81/25-26

Topkapı-İstanbul

Sertifika No: 33837

ISBN 978-975-07-1838-0

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com/9789750718380

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 31730

MAVİ

Bir Rengin Tarihi

Michel Pastoureau

DENEME

Fransızca aslından çeviren

İnci Malak Uysal

İçindekiler

Giriş	9
1. Ölçülü Bir Renk	15
2. Yeni Bir Renk	47
3. Ahlaksal Bir Renk	79
4. En Sevilen Renk	113
Sonuç	163
Kaynakça	167

GİRİŞ

Renk ve tarihçi

Renk, doğal bir fenomen olmadığı gibi her çözümlemeye değilse bile, her genellemeye direnen karmaşık bir kültürel yapıdır. Birçok güç sorun ortaya koyar. Bu konudaki ciddi çalışmaların az olmasının ve incelemesini tarihsel bir perspektifte ihtiyatla ve sağduyulu bir şekilde tasarlayanların daha da nadir bulunmasının nedeni kuşkusuz budur. Birçok yazar, tam tersine, mekân ve zamanla oynamayı ve rengin evrensel ya da ilk örneksel sözde hakikatlerini araştırmayı tercih etmektedir. Ne var ki tarihçi için bu tür doğruluklar yoktur. Renk, öncelikle toplumsal bir olgudur. Sindirilmemiş ya da –daha da kötüsü– işi değersiz, içrek bir psikolojiye döken nörobiyolojik bir bilgiye dayanan bazı kitapların bizi inandırmak istediği gibi, rengin kültürlerarası bir hakikati yoktur. Yazık ki, bu konudaki kaynakça üzücü bir şekilde bu tür kitaplarla doludur.

Tarihçiler, bu durumdan az ya da çok sorumludur; çünkü renklerden nadir olarak söz etmişlerdir. Bununla birlikte, sessizliklerinin, aslında bizzat tarihsel belge niteliğinde olan çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenler, her şeyden önce rengi başlı başına tarihsel bir nesne olarak görmedeki güçlüklerle ilgilidir. Bu güçlükler üç sınıfta toplanır.

İlk türdekiler belgesel nitelikteki güçlüklerdir: Geçmişin bize aktardığı renkleri ilk halleriyle değil, zamanın onları oluşturduğu şekilde görürüz; ayrıca onları, çoğu zaman bizden önceki toplumlarınkiyle hiç ilgisi olmayan ışık şartlarında görürüz; son olarak, uzun yıllar boyunca geçmişe ait tasvirleri ve nesnelere siyah-beyaz fotoğraflar aracılığıyla inceleme alışkanlığı edindik ve renkli fotoğrafların yayılmasına rağmen, düşünme ve düşünce tarzlarımız az ya da çok siyah-beyaz kalmış gibi görünmektedir.

İkinci tür güçlükler metodolojik olanlardır: Renk söz konusu olduğunda, tüm sorunlar tarihinin karşısına aynı zamanda çıkar: Fiziksel, kimyasal, maddesel, teknik sorunlar kadar ikonografik, ideolojik, simgesel ve ambleme ilişkin sorunlar. Bu sorunlar nasıl sıralanmalıdır? Doğru sorular hangi sırayla sorulmalıdır? Renkli tasvirleri ve nesnelere incelemeye imkân veren çözümlenme şemaları nasıl düzenlenmelidir? Renkle ilgili çok yönlü veriler ve sorunlar içinden, yürütmekte olduğu tanıtılma açısından kendisini tatmin edenleri seçip karşılığında, onu rahatsız eden her şeyi bir kenara bırakma eğiliminde olan hiçbir araştırmacı, hiçbir ekip, hiçbir yöntem henüz bu güçlükleri aşabilmiş değildir. Bu, hiç kuşkusuz kötü bir çalışma şeklidir. Çünkü tarihsel dönemler için, metinlerin bize sunduğu bilgileri nesnelere ve tasvirlere mal etme eğilimi çoğu zaman yaygındır; oysa –en azından çözümlenmenin ilk evresinde– doğru yöntem, (elinde hiçbir metin olmayan, ama kaya resimlerini çözümlenmek zorunda olan) prehistorya uzmanlarının yaptığı gibi hareket etmek olacaktır: Örneğin, sıklıkları ve seyreklikleri, düzenlemeleri ve dağılımları, yukarısı ile aşağısı, sağ ile sol, ön ile arka, merkez ile çevre arasındaki ilişkileri inceleyerek bizzat bu tasvirlerden ve bu nesnelere anlam, mantık, sistem çıkarmak. Kısaca, tasvirin ya da nesnenin renkleriyle ilgili her incelemenin başlaması gereken bir yapısal çözüm-

leme yapmak (ki bu, incelemenin burada son bulması gerektiği anlamına gelmez).

Üçüncü tür güçlükler epistemolojik nitelikte olanlardır: Güncel renk tanımlarımızı, görüşlerimizi ve sınıflamalarımızı geçmiş yüzyıllarda üretilen tasvirlerle, anıtlara ve nesnelere olduğu gibi yansıtmak imkânsızdır. Bunlar geçmiş toplumlara ait değildir (ve belki gelecek toplumlara da ait olmayacaklardır). Anakronizm tehlikesi, belgenin her yerinde tarihçiyi –ve belki diğerlerinden daha da fazla sanat tarihçisini– tehdit eder. Ama renk, rengin tanımları ve sınıflamaları söz konusu olduğunda bu tehlike daha da büyük gibi görünmektedir. Örneğin, yüzyıllar boyunca siyah ile beyazın başlı başına birer renk olarak görüldüğünü; renk tayfının ve bu tayfın düzeninin XVII. yüzyıldan önce bilinmediğini; birincil renkler ile tümleyici renkler arasındaki dağılımın, ancak yine aynı yüzyıl boyunca yavaş yavaş ortaya çıkıp XIX. yüzyılda gerçekten benimsendiğini; sıcak renkler ile soğuk renkler arasındaki karşıtlığın salt saymaca olduğunu ve çağlara (örneğin Ortaçağ'da mavi sıcak bir renktir) ve toplumlara göre farklılaştığını hatırlayalım. Tayf, renk çemberi, birincil renk kavramı, eşzamanlı karşıtlık yasası, ağtabakadaki koni ve çubuk ayırımı ezeli hakikatler değil, yalnızca bilgilerin devingen tarihindeki aşamalarıdır. Onları düşüncesizce kullanmayalım.

Önceki çalışmalarında bu epistemolojik, metodolojik ve belgesel sorunlar üstünde birçok kez durdum ve onları burada yeniden uzun uzadıya ele almak istemiyorum. Bu kitap, kaçınılmaz olarak bazılarında söz etse de, bütünüyle bu sorunlara ayrılmamıştır. Yalnızca tasvirlerin ya da sanat yapıtlarının, renkler tarihine, birçok noktada hâlâ oluşturulmayı bekleyen bir tarihe katkısına da ayrılmamıştır. Tersine, renkler tarihini tüm yönleriyle

düşünmek amacıyla her nitelikte belgeye dayanma ve bu tarihin yalnızca sanatsal alana indirgenmeyeceğini gösterme amacındadır. Resim tarihi bir şey, renkler tarihi başka, çok daha geniş bir şeydir. Rengin tarihsel sorunlarına ayrılan çalışmaların çoğu, haksız yere resim ya da sanat, bazen de bilim alanıyla sınırlanmıştır. Gerçekten önem taşıyan şeyler başka yerlerde dir.

Başka yerlerde dir; çünkü bütün renkler tarihi toplumsal bir tarihten başka bir şey olamaz. Gerçekte renk, tarihçi için –sosyolog ya da antropolog için olduğu gibi– öncelikle toplumsal bir olgu olarak tanımlanır. Rengi “oluşturan”, ona tanımını ve anlamını veren, kodlarını ve değerlerini meydana getiren, pratiklerini düzenleyen ve önemini belirleyen toplumdur. Sanatçı ya da bilim insanı değil; insanın biyolojik aygıtı ya da doğanın görünümü hiç değil. Renk sorunları, öncelikle ve her zaman toplumsal sorunlardır; çünkü insan yalnız değil, toplum içinde yaşamaktadır. Bu olgu kabullenilmediğinde, indirgeyici bir nörobiyolojizme ya da tehlikeli bir bilimciliğe düşülecek ve bir renkler tarihi oluşturmaya yönelik tüm çabalar sonuçsuz kalacaktır.

Bu tarihi oluşturmaya girişen tarihçinin iki işi vardır. Bir yandan, bizden önceki farklı toplumlar için renkler âlemi olabilecek şeyi, bu evrenin tüm bileşenlerini dikkate alarak sınırlandırmaya çalışması gerekir: Sözcük dağarcığı ve adlandırma olguları, pigmentlerin kimyası ve boyama teknikleri, giyim sistemleri ve onların temelini oluşturan kodlar, günlük yaşamda ve maddesel kültürde rengin yeri, otoritelere bağlı olan yönetmelikler, din adamlarının ahlak dersleri, bilim insanlarının kurguları, sanatçıların yaratıları. Birçok araştırma ve düşünce alanı bulunmakta ve bunlar çok yönlü sorular ortaya koymaktadır. Diğer yandan, tarihsellik içinde belli bir kültürle yetinen tarihçi, uygulamalar, kodlar ve sistemler kadar,

tarihsel olarak gözlemlenebilir olan rengi tüm yönleriyle etkileyen değişimleri, yok oluşları, yenilikleri ya da kaynaşmaları incelemelidir. Bu, sanılanın aksine, birincisinden belki de daha güç bir görevdir.

Bu ikili tutum dahilinde tüm belgeler irdelenmelidir: Renk, özü gereği belgelerarası ve disiplinlerarası bir alandır. Ama bazı alanların kullanımında diğerlerinden daha verimli olduğu görölmektedir. Örneğin sözcük dağarcığı: Başka yerlerde olduğu gibi burada da sözcüklerin tarihi, geçmişle ilgili bilgimiz konusunda çok sayıda ayırıcı ipucu verir; renk alanında, rengin ilk işlevinin ne derece sınıflandırmak, belirtmek, bildirmek, bir araya ya da karşı karşıya getirmek olduğunu gösterir. Özellikle boya, kumaş ve giysi alanında olduğu gibi. Kimyasal, teknik, maddesel ve mesleki sorunlarla toplumsal, ideolojik, simgesel ve amblemle ilişkili sorunlar muhtemelen en çok o alanda birbirine karışır. Örneğin Ortaçağ uzmanına en sağlam, en bol ve en ayırıcı belgesel malzemeyi sağlayan, vitraydan, freskten ya da panodan çok, minyatürden çok (ama elbette ki bu belgelerle de sıkı ilişki içinde kalarak) boyalar, kumaş ve giysidir.

Bu kitap, Ortaçağ'la sınırlı kalmamaktadır, tam tersine. Ama Batılı toplumlara dair gerçek bir renkler tarihi oluşturma iddiasında da değildir; yalnızca bunun ilk adımlarını atma iddiasındadır. Bunun için, mavi rengin Neolitik Çağ'dan XX. yüzyıla kadar olan tarihini çıkış noktası olarak alır. Gerçekte mavinin tarihi, gerçek bir tarihsel sorun ortaya koyar: Bu renk, Antikçağ halkları için pek önemli değildir; dahası Romalılar için nahoş ve değersizleştiricidir: Barbarların rengidir. Oysa mavi; yeşil ve kırmızının çok ötesinde, bugün, tüm Avrupalıların en sevdiği renktir. O halde, yüzyıllar boyunca değerler tamamen altüst olmuştur. Bu kitap, bu altüst oluş üzerinde

durmaktadır. Önce, Antikçağ'la Erken Ortaçağ toplumlarında maviye olan ilgisizliği göstermekte; sonra, mavi tonlarının XII. yüzyıldan itibaren tüm alanlardaki, özellikle giysideki ve günlük yaşamdaki derece derece yükselişinin ve hatırı sayılır biçimde değer kazanmasının izini sürmektedir. Romantik döneme kadar bu renge verilen toplumsal, ahlaksal, sanatsal ve dinsel önem üzerinde durmaktadır. Son olarak, mavinin çağdaş dönemdeki zaferini değerlendirmekte, kullanımlarının ve anlamlarının bir bilançosunu çıkarıp geleceğini sorgulamaktadır.

Bununla birlikte, bir renk asla tek başına “hareket etmez”. Ancak bir ya da birçok renkle bir araya ya da karşı karşıya geldiği ölçüde anlamını bulur, tamamen “etkinleşir”. O halde maviden söz etmek, kaçınılmaz olarak diğer renklerden de söz etmeyi gerektirir. İlerki sayfalarda diğer renkler yok sayılmamaktadır, tam tersine, yalnızca mavinin uzun süre boyunca özdeşleştirildiği yeşil ve siyah değil, sık sık çift oluşturduğu beyaz ve sarı da değil, aynı zamanda ve özellikle bütün Batılı renk pratiklerinde yüzyıllar boyunca karşıtı, suç ortağı ve rakibi olan kırmızı da kitabın ilerleyen sayfalarında yer almaktadır.

1. ÖLÇÜLÜ BİR RENK

Başlangıçtan XII. yüzyıla

Mavi rengin toplumsal, sanatsal ve dinsel kullanımları çok eskiye uzanmaz. Hâlâ göçebe olan, ama uzun süredir topluluk halinde yaşayan insanların mağara duvarlarına ilk resimlerini yaptıkları Üst Paleolitik Çağ'a bile uzanmaz. Bu resimlerde maviye yer yoktur. Kırmızının, siyahın, kahverenginin, aşıboyasının her tonu vardır; ama mavi ile yeşil bulunmaz, beyaz neredeyse hiç yoktur. Birkaç bin yıl sonra, ilk boyama tekniklerinin ortaya çıktığı Neolitik Çağ'da da durum aynıdır: Yerleşik duruma geçmiş olan insanoğlu, maviye boyamadan çok önce kırmızıya ve sarıya boyar. Dünyanın oluşumundan beri doğada çokça bulunmasına karşın bu renk, insanoğlunun çok sonradan ve güçlkle yeniden oluşturduğu, ürettiği ve işlediği bir renktir.

Mavinin toplumsal yaşamda, dinsel pratiklerde, sanatsal yaratımda neredeyse hiç rol oynamayarak, Batı'da bu kadar uzun süre boyunca ikinci plandaki bir renk olarak kalması, belki de bununla açıklanabilir. Simgesel boyutu, tüm eski toplumların üç "temel" rengi olan kırmızıya, beyaza ve siyaha oranla, bir düşünce belirtemeyecek ya da iletemeyecek kadar, güçlü heyecanlara ya da duygulara yol açamayacak kadar, kodlar ve sistemler oluşturamayacak kadar, sınıflandırmaya, bir araya ya da

karşı kaşıya getirmeye, aşamalandırmaya yardımcı olmayacak kadar –bu sınıflandırma işlevi, tüm toplumlar da rengin ilk işlevidir– hatta öbür dünyayla bağlantılı olamayacak kadar zayıftır.

Mavinin insan etkinliklerindeki bu ölçülü yeri ve birçok eski dilde bu rengi adlandırmada yaşanan güçlük, XIX. yüzyıldaki birçok biliminsanını, Antikçağ'da erkeklerin ve kadınların maviyi görüp görmediklerini ya da en azından bizim gördüğümüz gibi görüp görmediklerini sorgulamaya yöneltmiştir. Günümüzde bu sorular artık güncelliğini yitirmiştir. Ama mavinin, Neolitik Çağ'dan Ortaçağ'ın ortasına kadar Avrupa toplumlarında oynadığı zayıf toplumsal ve simgesel rol, sorgulanması gereken yadsınamaz bir tarihsel gerçek olarak kalmıştır.

Beyaz ve iki karşıtı

Renk, dokuma maddesiyle olan ayrıcalıklı ilişkisini her zaman sürdürmüştür. Bu nedenle, renklerin belirli bir toplumdaki yerini, rolünü ve tarihini anlama çabasındaki tarihçi için, kumaşlar ve giysiler en zengin, en çeşitlendirilmiş belge niteliğindeki alanı; sözcük dağarcığından, sanattan ya da resimden daha zengin ve daha çeşitlendirilmiş bir alanı oluşturur. Dokuma dünyası, maddesel, teknik, ekonomik, toplumsal, ideolojik, estetik ve simgesel sorunları en sıkı şekilde bir araya getiren dünyadır. Renge ilişkin tüm sorular orada sorulmuştur: Boyaların kimyası, boyama teknikleri, ticari etkinlikler, ticari hedefler, mali güçlükler, toplumsal sınıflandırmalar, ideolojik temsiller, estetik kaygılar. Kumaş ile giysi, her şeyden önce çok disiplinli bir araştırma alanını oluşturur. Bu kitap boyunca bize eşlik edeceklerdir.

Bununla birlikte, belgelerin ve kanıtların en eski toplumlar konusundaki sessizliği, rengin giysiyle olan bu

ayrıcalıklı bağı ne incelemeye ne de değerlendirmeye izin verir. Şu anki bilgilerimize dayanarak, dokuma zemin üzerine ilk boyama işlemlerinin MÖ altıncı ve dördüncü bin yıllar arasında yapıldığını söyleyebiliyoruz. Vücut üzerine yapılan resimler ve bazı bitkisel maddelerin (tahta, ağaç kabuğu) “boyanması” daha da eskilere dayanır. Ve günümüze kadar ulaşan ilk boyanmış dokuma parçaları Avrupa’dan değil, Asya’dan ve Afrika’dandır. Avrupa’da, ilk kanıtları toplamak için MÖ dördüncü bin yılın sonunu beklemek gerekir. Tümü de kırmızı tonlardan oluşan dizide yer alır.

Bu son nokta dikkat çekicidir. Roma döneminin başlarına kadar Batı’da bir kumaşı boyamak, çoğu zaman (ama elbette her zaman değil) asıl rengini, en soluk aşu-boyasından ve pembeden, en yoğun haldeki firfiriye kadar, kırmızı dizisinde yer alan bir renkle değiştirmekten ibarettir. Kırmızıya boyamaya yarayan maddeler –muhtemelen en eski boya olan kökboyası, ama aynı zamanda başka bitkiler, kırmızböceği ve bazı yumuşakçalar– dokuma liflerinin içine kolayca ve derinlemesine girer ve güneşin, suyun, arıtıcıların ve ışığın etkilerine karşı diğer boyalardan daha dayanıklıdırlar. Aynı zamanda, diğer renklere boyamaya yarayan maddelere oranla, daha zengin ton ve parlaklık ayarlarına izin verirler. O halde kumaşların boyanması, binlerce yıl boyunca, her şeyden önce kırmızıya boyama anlamına gelir. Roma döneminde, *coloratus* (renkli) ve *ruber* (kırmızı) sözcüklerini eşanlamlı kullanan Latince sözcük dağarcığı da bunu doğrular.¹

Kırmızının bu baskınlığı, çok daha öncelere, Roma döneminin de öncesine dayanıyor gibi görünmektedir.

1. İspanyolcada (Kastilya lehçesi) *colorado*, bugün hâlâ kırmızıyı belirtmek için en sık kullanılan sözcüklerden biridir.

Aynı zamanda bir ilk antropolojik veriyi oluşturmakta ve kuşkusuz beyazın, Hint-Avrupa toplumlarının çoğunda neden uzun süre iki karşıtı olduğunu açıklamaktadır: Kırmızı ve siyah. Bu üç renk, Ortaçağ'ın ortasına kadar, tüm toplumsal kodların ve renk üzerine kurulu temsil sistemlerinin çoğunun etrafında düzenlendiği üç "kutbu" oluşturur. Tarihçi bu noktada, kırmızının eski toplumlar için uzun süre boyunca boyanmış bir dokumayı, beyazın boyanmamış ama temiz ya da arı bir dokumayı ve siyahın boyanmamış ama kirli ya da lekeli bir dokumayı temsil ettiğini bir ilk örnek arayıcısı olmadan, meşru bir şekilde kabul edebilir. Antikçağ ve Ortaçağ renk duyarlılığının iki temel eksenini –parlaklık ve yoğunluk– muhtemelen bu çifte karşıtlığın sonucudur: Bir yandan beyaz ile siyah (ışıkla, ışığın yoğunluğuyla ve saflığıyla ilgili sorun), diğer yandan beyaz ile kırmızı (boyarmaddeyle, onun varlığı ya da yokluğuyla, zenginliğiyle, yoğunluğuyla ilgili sorun). Siyah koyu olan, kırmızı yoğun olandır; oysa beyaz hem birinin hem diğerinin karşıtıdır.¹

Bu üç kutuplu ve iki eksenli sistemde, maviye yer yoktur; dahası sarıya ve yeşile de yer yoktur. Bu, üç rengin var olmadığı anlamına gelmez. Tam aksine, maddesel ve günlük yaşamda pekâlâ vardılar; ama simgesel ve toplumsal düzeyde diğer üçüyle aynı işlevleri görmezler. Daha sonra göreceğimiz gibi, tarihçi açısından en büyük sorun, protohistoryadan gelen ve beyaz ile iki karşıtı etrafında oluşmuş bu üçlü şemanın, XII. yüzyılın ortası ile XIII. yüzyılın ortası arasında Batı Avrupa'da neden son bulup, yerini yeni kombinasyonlara bıraktığını anlamak ve incelemek olacaktır. Mavi, sarı ve yeşil, bu kombinasyon-

1. Şunu da belirtelim ki bazı kültürlerde (özellikle Müslüman kültüründe), siyah ile kırmızının arasında beyazın aracılığı olmaksızın doğrudan bir ilişki vardır; ama bu, diğer kültürlerde geçerli değildir.

yonlar içinde, artık beyaz, kırmızı ve siyahla aynı rolü oynar. Batı kültürü, birkaç on yıl içinde üç temel renkli renk sistemlerinden –bugün hâlâ büyük ölçüde içinde yaşadığımız– altı temel renkli sisteme geçer.

Maviye boyamak: çivitotu ve indigo

Antikçağ boyalarına dönelim ve Yunanlılar ile Romalıların maviye çok az boyamalarına karşın, başka halkların bunu yaptığını belirtelim. Örneğin, maviye boyamak için, ılıman Avrupa'nın birçok bölgesindeki nemli ya da killi topraklarda yabani olarak yetişen ve turpgillerden bir bitki olan çivitotunu (Latince: *guastum*, *vitrum*, *isatis*, *waida*) kullanan Keltler ve Germenler. Renk veren madde (indigotin) esas olarak yapraklarda bulunur; ama mavi rengi elde etmek için gerekli olan işlemler uzun ve karmaşıktır. Bu konudan daha sonra, mavi tonlarının giyimde gördüğü yeni rağbet XIII. yüzyılda boyacılık mesleklerinde devrim yarattığında ve çivitotunu gerçek bir endüstriyel bitki haline getirdiğinde söz edeceğiz.

Böylece, özellikle Yakındoğu halkları, Batı'da bilinmeyen bir boyarmadde olan indigoyu Asya'dan ve Afrika'dan ithal etmeye başlar. Bu madde, sayısız çeşitleri bulunan, ama hiçbirinin anavatanı Avrupa olmayan bir ağaççığın, çivitağacının yapraklarından elde edilir. Doğu Hint Adaları'ndaki ve Ortadoğu'daki çivitağacı, yüksekliği iki metreyi pek geçmeyen çalılar şeklinde yetişir. Çivitotununkinden daha güçlü olan boyarmaddesi (burada da söz konusu olan indigotindir) en yüksekte ve en genç yapraklarda bulunur. Rengin dokumanın liflerine iyice işlenmesini sağlamak için, bir mordan¹ kullanımını çok

1. Boya tutmayan malzemelerin boyanmasında kullanılan kimyasal madde, boya saptar. (Y.N.)

gerektirmeden ipekli, yünlü ve pamuklu kumaşlara koyu ve dayanıklı bir mavi renk verir: Dokumayı indigo teknesine batırıp çıkardıktan sonra açık havaya sermek, ona rengini vermek için çoğu zaman yeterli olur; renk çok açık olduğunda işlem birçok kez tekrarlanır.

İndigoyla boyama, ağaççığın yetiştiği bölgelerde Neolitik Çağ'dan beri bilinmektedir; böylece mavilerin, bu bölgelerde kumaşta ve giyside rağbet görmesi kolaylaşır. Bununla birlikte indigo, özellikle Hint indigosu kısa sürede bir ihracat ürünü haline de gelir. Kutsal topraklardaki halklar, indigoyu İsa'nın doğumundan çok önce de kullanır; ama pahalı bir üründür; yalnızca kaliteli kumaşlar için kullanılır. Buna karşılık, Roma'da yalnızca yüksek fiyatı nedeniyle değil (çok uzaklardan gelmektedir), aynı zamanda günlük yaşamda hiç bulunmuyor değilse de, mavi tonlarının pek beğenilmemesi nedeniyle bu boyarmaddenin kullanımı daha sınırlı kalır. Kendilerinden önceki Yunanlılar gibi, Romalılar da Asya indigosunu tanır. Onu, Keltlerin ve Germenlerin çivitotundan kesin olarak ayırırlar ve onun Doğu Hint Adaları'ndan gelen güçlü bir boya olduğunu bilirler; Latince adı bu nedenle *indicum*'dur. Ama bu ürünün bitkisel olduğunu bilmezler ve söz konusu olanın bir taş olduğunu sanırlar; çünkü indigo, yapraklarının daha sonra kurutulmaya bırakılan bir hamur haline gelecek şekilde ezilmesi sonucu, Doğu'dan, sıkıştırılmış bloklar halinde gelir. Bu nedenle, söz konusu şeyin bir mineral olduğu düşünülür; Dioskorides'in izindeki kimi yazarlar, onu, lapis lazuliye yakın, yarı değerli bir taşla bile benzetir. İndigonun bir mineral olduğuna dair bu inanış, Avrupa'da XVI. yüzyıla değin sürecektir. Ortaçağ'daki mavi boyalar konusuna daha sonra döneceğiz.

Kumaşlardan ve giysilerden çokça söz eden Kutsal Kitap, boyalardan ve renklerden pek az söz eder: En

azından tonları ve renklendirmeyi ifade eden terimlerle. Sözcük dağarcığı sorunları, bu noktada tarihçinin işini güçleştirir; tarihçi başvurduğu, alıntılacağı ya da yorumladığı yazarların kullandığı (örneğin Kilise Babaları) Kutsal Kitap metinlerinin farklı “halleri” ve farklı çevirileri karşısında çok dikkatli olmalıdır. Gerçekte, Kutsal Kitap’taki renk terimleri, bir dilden diğerine oldukça farklılık gösterir ve çeviriler, sonunda daha da fazlalaşır ve somutlaşır. Bu çeviriler yanlışlıklar, kastını aşan okumalar ve anlam kaymalarıyla doludur. Özellikle Ortaçağ Latince, İbranice, Aramice ve Yunancanın yalnızca maddeye, ışığa, yoğunluğa ya da niteliğe ilişkin terimler kullandığı yerde, renge ilişkin çok sayıda terim sunar. Örneğin, İbranice *parlak* dediği yerde, Latince çoğu kez *candidus* (beyaz) ya da *ruber* (kırmızı) der. İbranice *kirli* ya da *koyu* dediği yerde, Latince *niger* ya da *viridis*, yerel diller de *siyah* ya da *yeşil* der. İbranice ile Yunancanın *soluk* dediği yerde, Latince *kâh albus*, *kâh viridis*, yerel diller de ya *beyaz* ya *yeşil* der. İbranice *zengin* dediği yerde, Latince bunu, çoğu kez *purpureus* ve yerel diller de *firfiri* olarak çevirir. Kırmızı sözcüğü Fransızca, Almandaca ve İngilizcede sık sık, Yunanca ya da İbranice metindeki, renklendirme düşüncesini değil de zenginlik, güç, saygınlık, güzellik ve hatta aşk, ölüm, kan, ateş düşüncelerini çağrıştıran sözcükleri çevirmek için kullanılır. O halde tarihçi, Eski ve Yeni Ahit metinlerini her araştırdığında, renklerin simgeselliğine ilişkin her incelemeden önce, titiz bir bulgusal ve filolojik araştırma yapmalıdır.

Bu güç sorunlar, mavinin Kutsal Kitap’taki ve Hıristiyan toplumlardaki yerini değerlendirmenin neden kolay olmadığını açıklar. Mavinin yeri, kırmızının, beyazın ve siyahın yerinden muhtemelen daha az önemlidir. Ama daha fazlasını söylemek pek mümkün değildir. Şiddetli anlaşmazlıklara yol açmış İbranice bir sözcük, eski

versiyonlarda yalnızca maddeye ya da niteliğe ilişkin olan terimleri, modern renklendirme terimleriyle karşı-lama isteğindeki bu tehlikeyi pek iyi ortaya koyar. Söz konusu olan, Tora'da birçok kez karşılaşılan İbranice *tekhelet* sözcüğüdür. Filolog ya da yorumcu olan kimi çevir-menler, bu sözcükte yoğun ve koyu bir mavinin renkli ifadesini bulmuştu. Daha temkinli olan başkaları, bu sözcüğü, maddeye ilişkin bir terim, “denizden çıkarıl-mış” hayvansal bir boyarmadde, belki özel bir *murex*¹ türü olarak anlamış, ama bu maddenin maviye boyama-ya yaradığı düşüncesini hiç tartışma konusu yapmamış-lardır. Oysa, Doğu Akdeniz'deki boyacıların Hıristiyan-lık döneminde yararlandığı kabuklu hayvanların hiçbiri, özellikle de *murex* sabit ve belirgin bir renk vermez. Tam tersine, tüm bu yumuşakçalar, sarı ya da yeşil dizisi için-de yer alan bazı yansımalar ya da tonlar da dahil, bütün mavi ve mor dizisinden geçerek kırmızıdan siyaha giden tonlar verirler. Üstelik renk, dokumanın liflerine bir kez işledikten sonra dahi, Antikçağ'daki tüm firfirilerin baş-lıca özelliği olarak değişikliklere uğramayı ve zaman içinde ton değiştirmeyi sürdürür. *Tekhelet*'i “mavi” olarak çevirmek ya da bu maddeyi maviyle ilişkilendirmeye ça-lışmak, filolojik olarak güç ve tarihsel olarak aykırıdır.

Resimde mavi: lapis lazuli ve azurit

Kutsal Kitap, değerli taşlar konusunda boyalarda ol-duğundan daha konuşkandır. Ama burada da hassas çe-viri ve yorum sorunlarıyla karşılaşılır. Özellikle Kutsal Kitap'ta en sık sözü edilen taş olan safir,² bizim bildiği-

1. Sıcak ve ılıman denizlerin kayalık diplerinde yaşayan karından bacaklı yumu-şakça cinsi. (Y.N.)

2. Safir, başkâhinin göğüslüğündeki on iki değerli taşın beşincisi (Çıkış 28, 18;

miz safirle her zaman örtüşmez ve bazen lapis lazuliyle karıştırılır. Üstelik, Yunanlılar ve Romalılar zamanında olduğu kadar, bütün Ortaçağ boyunca da durum aynıdır: Genelde eşit değerde olduğu düşünülen iki taş, ansiklopedilerin ve mücevhercilerin çoğu tarafından kuşkusuz iyi bilinmekte ve açıkça ayırt edilmektedir; ama aynı terimler bazen birini, bazen diğerini belirtmektedir (*azurium*, *lazurium*, *lapis lazuli*, *lapis Scythium*, *sapphirum*).¹ Her ikisi de takılarda ve dekoratif sanatlarda kullanılmaktadır, ama bir tek lapis, ressamların kullandığı bir pigmenti vermektedir.

İndigo gibi, lapis lazuli de Doğu'dan gelmektedir. Doğal haliyle, hafif yaldızlı beyaz pulları ya da damarları olan koyu mavi renkte ve bugün "yarı değerli" sayılan, çok sert bir taştır. Antikçağ insanlarının bu damarcıkları altın sanmaları (gerçekte söz konusu olan demir pirittir) bu taşın saygınlığını ve fiyatını artırmaktaydı. Başlıca lapis lazuli yatakları Sibiryaya, Çin, Tibet, İran ve Afganistan'da bulunmaktaydı ve son iki ülke, İlkçağ ve Ortaçağ'da Batı'nın başlıca tedarik kaynaklarıydı. Taş, yalnızca bulunması çok güç olduğu ve uzaktan geldiği için değil, sertliği nedeniyle çıkarılması çok uzun bir çalışma gerektirdiği için de çok pahalıydı. Üstelik, doğal minerali ressamların kullanabileceği bir pigmente dönüştürmeye imkân veren ezme ve arıtım işlemleri ağır ve karmaşıktır: Lapis, taşın içinde yalnızca az miktarda bulunan

39, 11); Sur krallarının pelerinindeki dokuz taşın yedincisi (Hezekiel 28, 13); ve özellikle de yeni Kudüs'ün temellerini oluşturan on iki taşın ikincisidir (Vahiy 21, 19).

1. Tüm mavi pigmentleri belirten terimlerle ilgili aynı karışıklığa Ortaçağ Latincesinde de rastlanır. Latincedeki *azurium* ve *lazurium* sözcükleri, Farsçada taşı belirten *lazvard* sözcüğünden türemiş olan Yunancadaki *lazourion* sözcüğünden gelir; *lazvard* sözcüğü, Arapçaya *lazvard* (sözlü Arapçada *lazurd*) olarak geçmiştir.

MAVİ

Antik Roma'da barbarların, yabancıların rengidir. Antikçağ'da renk bile sayılmaz. Antik Yunan'da hiçbir metinde adı geçmez. Öyle ki bazı filologlar Yunanlıların maviyi göremediklerini bile düşünürler. Ortaçağ'da Katolikler adımı bile anmazlar... Sonra birden her şey değişir. Mavinin Avrupa toplumlarındaki tarihi inanılmaz bir yön değiştirmeye yazılmıştır. Başka deyişle, yerden göğe yükselir adeta.

Michel Pastoureau'nun bu şaşırtıcı çalışması, Antikçağ ve Ortaçağ toplumlarından Modern Çağ'a kadar, söz dağarcıkları, kumaşlar, giysiler, semboller, günlük yaşam, din ve sanat üzerinden mavi rengin toplumsal alandaki evrimini inceliyor. Eskiden Avrupa'da hor görülen bir renk, bugün nasıl açık ara en sevilen renk mertebesine eriştiğini tüm sosyolojik ve psikolojik yöntemleriyle mercek altına alıyor. Pastoureau, renklerin de bir tarihi ve hayatı olduğunu, mavinin heyecan verici macerasıyla gözler önüne seriyor.

ISBN 978-975-07-1938-0

